

Концепція структури людини у психологічній теорії Петра Семеновича Авсеньєва

О. А. Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: melnyk.phd@gmail.com

Paper received 04.09.20; Accepted for publication 24.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-236VIII94-11>

Анотація. У статті представлено розуміння людини в ідеях П. С. Авсеньєва, де людина є істотою простою, розумною і вільною. У людини дух є ціллю, а матерія – засобом, при цьому в речах дух є як засіб, а матерія – ціль. Дух спонукає людину до діяльності та є ознакою життя. До останньої відноситься: 1) безперервна діяльність, 2) її самостійне підґрунтя і 3) напрям руху або періодична змінність однієї діяльності на іншу. Вперше науковому товариству презентується унікальна психологічна теорія розуміння структури людини, її ества П. С. Авсеньєвим, яка була розроблена у 30-х роках XIX століття. Представлена структура людини, яка за поглядами вченого складається з буття Божественного – вище, вершинне (заключені усі можливі досконалості), з буття духовного або душевного – «Я» людини (свідоме і керуюче) та буття фізичне або тілесне – нижче (несвідоме або напівсвідоме). Доводиться, що вони в жодному разі не є протилежними, людина поєднує в собі ці два буття. Фізичне буття поєднане з «Я» людини, однак не складає його та виявляється зовнішнім, тілесним чином. Зазначено, що «Я» людини є внутрішнім початком життя і діяльності, вмістилищем чуттів, бажань і думок, приймає участь у внутрішніх змінах і засвоює їх у собі. Розкрито бачення вченого щодо духу як вищої інстанції яка заключає в собі здібність, пізнавати істину, насолоджуватись красою і вчиняти добро. Саме через істину, красу і добро дух сповіщає про Бога, про вершинне. Дух сприяє пізнанню Бога, надає сили любити і досягати Бога людині як творінню Божому і тим самим вдосконалюватись у своїх здібностях і можливостях, розвиватись, керуватись свідомими цілями та вчиняти розумно.

Ключові слова: структура людини, буття тілесне, буття духовне, буття Божественне, свідомість, несвідоме.

Вступ. Проблема розуміння сутності людини є вихідною для психологічної науки. Розуміння психології людини, концепції структури людини у кожний історичний період мали свої унікальні особливості, спирались на провідні уявлення і переконання, які були наявними у визначений період. Можна припустити, що розвиток держави або її занепад, особливості державотворення з усіма інститутами абсолютно в усіх сферах залежить від загального уявлення про людину, перенесення його на всі сфери життя [3].

Активний процес творення теорій про людину, її особистість, структуру у світовій психології припадає на початок XX ст., коли науковому світу презентувались різноманітні концепції про людину, її сутність. У цей час відбувається розробка і презентація психологічних теорій особистості, які увійдуть у світову психологічну науку, стануть відомими і визнаними у всьому світі, будуть вивчатись навчальних закладах, мати своїх послідовників, створюються окремі інститути по всьому світу, які будуть працювати в рамках визначених напрямів.

Інтерес щодо сутності людини на початку XIX ст. так само, як і у подальші часи не був полишений уваги вченими і в Україні. Автору вдалося розшукати унікальні наукові матеріали вітчизняного вченого П. С. Авсеньєва, професора Київської духовної академії та університету св. Володимира, у яких представлено оригінальне розуміння структури людини.

Мета статті полягає в розкритті концептуальних положень щодо розуміння П. С. Авсеньєвим сутності людини, її структури.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження слугував рукопис П. С. Авсеньєва. В ході дослідження були застосовані наступні **методи:** метод історико-психологічної реконструкції, культурно-історичний, онтологічно-орієнтовний, системно-структурний, порівняльно-історичний методи дослідження. Робота виконувалась з застосуванням методу додатковості

історичного й логічного підходів до проникнення у провідну проблематику дослідження, використано метод наукової інтерпретації, історико-психологічного аналізу соціокультурних явищ, процесів і подій.

Результати та їх обговорення. Авсеньєв Петро Семенович народився 14 вересня 1810 р. у селі Московське, Воронезької губернії, в родині священника. У 1829 р. закінчив Воронезьку духовну семінарію і вступив до Київської духовної академії. Після закінчення Академії у 1833 р. зі ступенем магістра богослов'я був залишений в Академії та призначений бакалавром за класом німецької мови. З 3 березня 1836 р. – бакалавр філософських наук, з 22 жовтня 1839 р. – екстраординарний, а з 1845 р. – ординарний професор. А з 1838 р. був запрошений першим викладачем психології в університеті св. Володимира О. М. Новицьким зі згоди преосв. Інокентія, тодішнього ректора Київської духовної академії для викладацької діяльності до Київського університету на кафедрі філософії, залишаючись при Академії [2].

П. С. Авсеньєв стверджує, що для людини не має цікавішого предмету для вивчення як вона сама. Зупинивши свій погляд на собі, стверджує Петро Семенович, людина починає себе відмежовувати від зовнішнього світу, відрізнити себе від нижчого тіла й природи та від вищого – Божественного, вплив і присутність якого людина випробовує в собі, і, уможливує це все *істота*, яка називається *душею*. Далі, у цьому своєму «Я» людина відрізняє *постійне* та *загальне*, що притаманне як їй, так і іншим людям, і те, що притаманне їй від випадкових та окремих випадків і дій, що належить лише їй як особі за темпераментом, статтю, віком, званням, відносинами.

Свій погляд на життя людської душі як предмет психологічної науки П. С. Авсеньєв висловлює в таких задушевних рядках: «Будь-яка істота має свою сферу буття, до якої вона належить як частина до

свого цілого, – свою рідну стихію, у котрій вона живе: для нижчих, темних предметів – це є світ, який можна бачити, для безсмертної душі є свій світ вищого життя, котрий становить її вітчизну. Це вище життя подібно океану, простягається по незрівнянному царству буття; тіло – це човен, а душа – плавець, що прагне до вічного прихистку. Поки човен міцний, душа усамітнена від усієї цієї небесної стихії; у нервах вона вільно сприймає та відображає зовнішні впливи. Але кожне збурення, кожна пристрасть робить у човні отвір; він усе важчає й занурюється. У старості душа вже відвертається від земного життя, потроху залишає зовнішні чуття, погано контролює тілесні прояви, зменшується потреба в їжі та питті, замість цього вона зближується зі світом майбутнього життя, – часто відчуває нудьгу за вітчизною, передчуває зміни природи. Це означає, що стихія майбутнього життя вже проникла в човен. Наостанок – ще декілька потрясінь – човен зануриться, і плавець спрямовується нестримно у вічну глибину» [2. с. 233].

Людина визнається вченим найдосконалішою істотою на землі з поміж інших її мешканців. Таким виокремленням вона завдячує наявністю розуму, свідомості та прагненням до вершинного. Людину П. С. Авсенєв називає громадянином двох світів – природного і надприродного. Звеличує людину над природним світом дух, а власне сутність духа є безпосереднім прагненням до Бога. «Розум прагне пізнавати Бога, - пише вчений, - серце шукає наповнення відчуттям Його в собі, воля прагне все більше Його досягнути. Але Бог є необнятим, невідчутним і недосяжним у своїй істоті. Тому необхідний посередник для досягнення Його пізнанням, відчуттям і діяльністю. Це є світ, як одкровення досконалостей Божих. Пізнання істоти Божої із світу складає *істину*; відображення Його досконалостей в світі є *краса*; здійснення Його цілей в світі є *добро*» [1, с. 36]. Завдяки духу як вищій інстанції, уособлення вищого заключає в собі здібність, переконаний П. С. Авсенєв, пізнавати істину, насолоджуватись красою і вчиняти добро. Саме через істину, красу і добро дух сповіщає про Бога, про вершинне. Дух сприяє пізнанню Бога, надає сили любити і досягати Бога людині як творінню Божому.

За поглядами П. С. Авсенєва людина, маючи подвійну природу – тілесну і духовну, завдяки останній її загальні здібності, котрі притаманні і тваринам скеровуються духовною метою і, таким чином, змінюються і облагороджуються. А саме: «Самопочуття звертається у самопізнання, пам'ять – у пригадування, уява- у фантазію; прагнення до набуття їжі і житла – у нахил до власності; кровний потяг до свого роду – в симпатію до подібних до себе; сліпе марнославство і гордіня – у почуття честі; чуттєве свавілля – у розумний вибір; мова почуттів – у символічну мову розуму» [1, с. 37]. Саме завдяки тому, що початок життя утворює організм, звернений не до земного, а до неба, стверджує професор, всі тілесні органи людини отримують інший вид, утворення, якості і здібності.

Істина, краса і добро не призначені залишатись лише в душі, а через нього переходять в можливості душі, а через них – в глибини тіла. Призначення душі вчений вбачає у все більшій проникливості духу до

душі: «чим більше вона віддається його суттєвому прагненню, тим більш звільняється від зріднім їй напівсвідомих, беззвітних спонукань і мимовільних дійств» [1, с. 38]. Завданням душі є здійснення впливу на природні прояви, врівноважувати їх, зміцнювати силу і органи, підтримувати здоров'я, запобігати хворобам і передчасної смерті. Духовна складова в людині робить її здібною до вершинних досконалостей. *Свідомість і свобода* притаманні лише духу людини. Дух бере участь у процесі розуміння всього, що відбувається з людиною. Що в справі зовнішнє спостереження, то в душі уявлення, а в душі розуміння.

Структура людини в концептуальних положеннях П. С. Авсенєва складається з буття фізичного або тілесного і буття духовного. Вони в жодному разі не є протилежними, зазначає вчений, - людина поєднує в собі ці два буття. Фізичне буття поєднане з «Я» людини, однак не складає його та виявляється зовнішнім, тілесним чином. Натомість «Я» людини є внутрішнім початком життя і діяльності, вмістилищем чуттів, бажань і думок, приймає участь у внутрішніх змінах і засвоює їх у собі. «Я» людини незважаючи на всі зміни, що відбуваються у ньому залишається незмінним; незважаючи на постійні впливи зовнішнього буття залишається незалежним і самостійним. Тому «Я» людини пізнається внутрішнім, духовним чуттям. «Це наше «Я» є тим, - пише вчений, - що ми називаємо у поєднанні з тілом душею, а в чистій і власній його природі - духом» [1, с. 39].

В глибинах людської душі, у почутті істини, краси і добра людина відчуває певну двоїстість – розрізняє деяке навіювання ззовні і орган, який це сприймає. Сприймаючим органом П. С. Авсенєв називає «Я» людини, яке усвідомлює це навіювання, але навіювання сприймає як такі, що надходять ззовні. «Таке навіювання в нашому розумі, - пише вчений, - про буття безначальної причини світу, - в серці – про буття верховного блага, у волі – про буття найвищого законодавця» [1, с. 39]. Це буття, стверджує вчений є вищим Божественним буттям. Отже, власне «Я», душа людини слугує посередником між буттям нижчої природи і буттям Божественним. Щоб пізнати сутність «Я» людини, зазначає П. С. Авсенєв, необхідно відрізнити його від нижчої природи і показати відношення обох до Божественного.

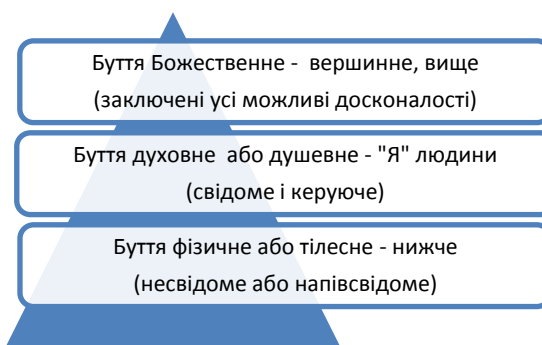

Рисунок 1. Структура людини за П. С. Авсенєвим

Буття духовне і тілесне розрізняються між собою, по-перше за формою. Так, *тілесне буття* існує в просторі в теперішньому часі. Йому властива зовнішність, реальність, непроникність та визначена протя-

жність. Буття *духовне існує* під формою часу, тобто, стверджує професор, «складові сторони та сили, що містяться в ньому, не існують в один і той самий час *дійсно* одна в одній, а перебувають у ньому в стані *можливості*, у *дійсне ж буття* переходять в одному й тому ж просторі одна після іншої, послідовно в часі» [1, с. 40]. Унаслідок цього, вважає П. С. Авсеньєв, духовному буттю притаманні *внутрішність, ідеальність, невідчутність, розвиток у визначеному часі*.

По-друге, *своєю істотою*. Так, *буття тілесне* визнається складним, і його складові мають безліч можливостей та проявів, існують окремо, але їх співвідношення між собою можливо пізнати лише розумінням: єдність істоти губиться в множинні частин. *Буття духовне* визнається простим, тобто його складові частини та можливості існують не окремо самі по собі, а існують як можливості у своїй основі, яка може одне за одним розкривати їх із себе. Тут множинність частин губиться в єдності істоти. По-третє, різняться *буття духовне* та *буття тілесне* своїми *перевагами*. *Буття тілесне* є несвідоме й нерозумне. Своєю істотою воно губиться в частинах, тому й існує не в собі самому та не для себе, а поза собою й для іншого, є предметом для свідомості, а не усвідомлюючий себе розум. *Буття духовне* є свідомим і розумним. Тобто всю багатоскладність своїх можливостей і частин воно заключає у простоті своєї істоти, тому перебуває в собі та для себе, усвідомлює себе та своє ставлення до іншого, що й називається *розумністю*. І, по-четверте, з боку діяльності *буття тілесне* саме по собі є бездіяльним і збуджується до неї лише зовнішніми причинами (механічними або динамічними) та виконує їх без розмірковування, як необхідне. *Буття духовне*, навпаки, за своєю суттю є діяльним лише для виняткового роду діяльності, потребує певних спонукань ззовні, але сприймає та виконує їх свідомо й добровільно. Буття духовне вже саме по собі, із самого початку є носієм безперервного спонукання до того, щоб свої можливості та якості переводити зі стану можливості в дійсність, або розвивати себе. Дух містить у собі досконалості та є визначальним для розвитку досконалостей людини.

Утім таку протилежність, вважає П. С. Авсеньєв, між буттям тілесним і духовним не потрібно приймати в абсолютному сенсі, «інакше між ними було б неможливим будь яке спілкування» [1, с. 41-42]. І тому професор зазначає деякі риси схожості між тілом і духом. А саме:

1) Хоча буття тілесне перебуває в просторі та не розвивається в часі, у середині тіла існують можливості, які розвиваються і відкривають себе в часі. Дух належить до дійсного світу і тому має визначений пункт і сферу прояву, будь-яку суттєву опору та орган у просторі. Про дух не можна говорити як про чисту можливість; щоб він був будь-якою дійсністю, необхідно, щоб існував орган у просторі.

2) Хоча тілесне буття не має єдності й простоти, однак було б помилково вважати, що його частини не становили хоча б якоїсь єдності та не мали узгодженості. Хоча дух є простим й одиничним і не складається із частин, проте своїм відношенням до тіла він розрізняється на визначені сторони та можливості. Так, розум – у голові, серце – у крові, воля – у м'язах.

3) У духовному бутті не всі можливості і здібності завжди підкорені свідомості. Буття духовне не завжди є діяльним, а з часом слабшає і схиляється до спокою. Задля пробудження діяльності необхідні зовнішні враження і спонукання, на початку визначається законами його природи і в своєму кінці підкоряється порядку речей. «Таким чином, - пише вчений, - тілесне буття не позбавлено якостей духовного буття, а духовному якості тілесного. І тілесне не є лише тілесне, і дух обмежений не є чистий дух» [1, с. 43].

Щодо буття Божественного, вищого, то воно не має обмежень, є безкінечним і відрізняється досконалістю. Обмежений дух заключає досконалості лише у можливості і вимагає розкриття, щоб перетворити їх у дійсні досконалості, причому він має визначену міру своїх можливостей, так що і по їх розкритті залишається обмежено досконалим. Тому, переконаний П. С. Авсеньєв, звеличення буття тілесного полягає у постійному наближенні до «Я» людини, її духу. Прагнення людського духу є наближення, наскільки це можливо, до досконалості Духу безкінечного.

Людина як предмет психології, зазначає П. С. Авсеньєв, є істотою простою, розумною і вільною. У людини дух є цілло, а матерія – засобом, при цьому в речах дух є як засіб, а матерія – ціль. Дух спонукає людину до діяльності та є ознакою життя. До останньої відноситься: 1) безперервна діяльність, 2) її самостійне підґрунтя і 3) напрям руху або періодична змінність однієї діяльності на іншу.

Професор виступає за те, що дух діє сам по собі та від себе; у своєму дусі людина носить образ самого Божества. На думку П. С. Авсеньєва, «дух людський має Божественне походження та є образом Божим; можливості та прагнення душі проявляються духом, впливають на нього, надають йому образ; хоча самі можливості та прагнення по суті є лише відгомони прихованого в дусі багатства життя» [1, с. 54]. Але важливо зазначити, що при цьому в самій душі професор виділяє наявність прагнень: а) знати, б) насолоджуватись і в) діяти. Кожне з них має початок свого розвитку у світі чуттєвому, а завершення у Бозі. Виходячи з кінця свого розвитку, зазначає професор, дух сам є: 1) світлом істини – внутрішнє свідчення про Бога, за допомогою котрого людина пізнає Його буття, властивості та справи; 2) почуттям краси – за допомогою якого людина жадає Божественної краси та споглядає її частково в собі самій, а більше – в її відображеннях і сповнюється надією блаженного поєднання з нею у вічності; 3) силою добра – вказує душі найвищий взіреть її діяльності в Божественній святості, що зміцнює волю в боротьбі зі злом і зводить її з одного ступеня досконалості до іншого.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, структура людини за П. С. Авсеньєвим складається з буття фізичного або тілесного і буття духовного або душевного та буття Божественного. «Я» людини є внутрішнім початком життя і діяльності, вмістилищем чуттів, бажань і думок, приймає участь у внутрішніх змінах і засвоює їх у собі. Дух є вищою інстанцією, яка заключає в собі здібність, пізнавати істину, насолоджуватись красою і вчиняти добро. Саме через істину, красу і добро дух сповіщає про Бога, про вершинне. Дух сприяє пізнанню Бога, надає сили любити

і досягати Бога людині як творінню Божому і тим самим вдосконалюватись у своїх здібностях і можливостях, розвиватись, керуватись свідомими цілями та вчиняти розумно. Вченим заперечується абсолютна протилежність між буттям тілесними і фізичним.

Таким чином, структура людини за поглядами П. С. Авсенєва на нашу думку не позбавлена науковості, а подекуди має схожі моменти з розробленими теоріями на початку ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авсенъев Ф. Из записок по психологии. Киев, 1869. 246 с.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834 - 1884). Под ред. проф. В. С. Иконникова. Киев: В Типографии императорского университета Св. Владимира, 1884. 818 с.
3. Мельник О. А. Становлення розуміння психічного та розвитку людської психіки в українській філософсько-психологічній традиції: монографія. Київ: Альфа Реклама, 2020. 656 с.

REFERENCES

1. Avsenyev P. S. (1869). From notes on psychology.
2. Biographical dictionary of professors and teachers of the Imperial University of St. Vladimir (1834 -1884). Ed. prof. V. S. Ikonnikov.]. Kiev: University of St. Vladimir.
3. Melnyk O. A. Establishment an understanding of the mental and development of the human psyche in the Ukrainian philosophical and psychological tradition: monograph. Kyiv: Alpha Reklama, 2020. 656 p.

The concept of human structure in psychological theory Peter Semenovyh Avsenyev

O. A. Melnyk

Abstract. The article presents the understanding of man in the ideas of P. S. Avsenyev, where man is a simple, intelligent and free being. In man, the spirit is the goal, and matter - the means, while in things the spirit is as a means, and matter - the goal. The spirit motivates a person to activity and is a sign of life. The latter includes: 1) continuous activity, 2) its independent basis and 3) the direction of movement or periodic variability of one activity to another. For the first time the scientific society is presented with a unique psychological theory of understanding the structure of man, his essence by P. S. Avsenyev, which was developed in the 30s of the XIX century. The structure of man according to P. S. Avsenyev, which consists of being physical or bodily and being spiritual, is described. It turns out that they are by no means opposite, man combines these two beings. Physical being is connected with the "I" of man, but does not constitute it and is manifested externally, bodily. It is noted that the "I" of man is the inner beginning of life and activity, the container of feelings, desires and thoughts, accepts teachings in internal changes and assimilates them in himself. The structure of man is presented, which according to the scientist consists of being Divine - higher, supreme (concluded all possible perfections), of being spiritual or mental – «I» of man (conscious and governing) and being physical or corporeal - lower (unconscious or semi-conscious). The scientist's vision of the spirit as the highest instance, which includes the ability to know the truth, enjoy beauty and do good, is revealed. It is through truth, beauty and goodness that the spirit announces God, the supreme. The Spirit promotes the knowledge of God, empowers man to love and reach God as a creation of God, and thus to improve in his abilities and possibilities, to develop, to be guided by conscious goals and to act wisely.

Keywords: human structure, physical being, spiritual being, Divine being, consciousness, unconscious.